

Viron murteet ja kirjakieli

ARNOLD KASK *Eesti murded ja kirjakeel*. Kirjastus »Valgus», Tallinn 1984. 341 s.

Tarttolaisen viron kielen emeritusprofessorin uusin julkaisu sisältää kokoelman aikaisemmin julkaistuja tutkimuksia, jotka ovat ilmestyneet eri yhteyksissä vuosina 1955—70. Tutkimukset on ryhmitetty kolmeksi osastoksi, joiden otsikot ovat »Eesti murretest ja nende uurimisest» (s. 3—75), »Eesti kirjakeele murdelise tausta

kujunemisest» (s. 76—209) ja »Keeleliste üksiknähtuste käsitlusi» (s. 210—336). Kirjan lopussa olevaan kartogrammiin on merkitty Neuvosto-Viron valtiollisten rajojen lisäksi kihlakunnat ja niistä kielitie-teellisessä kirjallisuudessa käytetyt lyhen-teet. Lyhenteiden selitykset ovat sivuilla 339—341. Kartasta on hyötyä paitsi Kas-ken teoksen käyttäjille myös muille viro-laisen lingvistiikan harrastajille.

Viron murteet jaettiin aikaisemmin yleensä kahteen pääryhmään: pohjois- ja eteläviroon. Näin teki mm. F. J. Wiede-mann artikkelissaan »Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache» (1871). Viime aikoina, 1950-luvulta lähtien, on kuitenkin koillinen rantamurre, joka var-hemmin luettiin pohjoisviroon, erotettu omaksi päämurteekseen, »kirde-eesti rannikmurre». Tämän kolmijaon on myös Kask hyväksynyt. Viron kirjakielen perustaksi tuli alusta, 1500-luvusta läh-tien Tallinnan murre.

Pitäen lähtökohtana Tallinnan seudun murretta eli pohjoista keskiviroa Kask tutkii, kuinka sitä on ajan mittaan käytet-ty kirjallisuudessa ja missä määrin siihen on omaksuttu aineksia muista murteista, lähinnä läntisistä ja itäisistä. Kask sivuut-taa varhaisimmat viroa käyttäneet kirjai-lijat, mm. Georg Müllerin, koska hän katsoo, että heidän heikon viron kielen taitonsa vuoksi ei ole mahdollista saada kyllin luotettavaa materiaalia 1500-luvun virosta. Ajalliseksi lähtökohdaksi Kask itse asettaa H. Stahlin saksalais-virolaiset teokset ja hänen 1637 ilmestyneen viron kielioppinsa, joka oli ensimmäinen alal-laan. Stahlin käyttämä kieli liittyy Kas-ken mukaan selvästi viron pohjoiseen keskimurteeseen, ja se oli ohjeena virolai-sille sadan vuoden ajan, sillä vasta ensimmäisessä raamatunkäännöksessä (1739) esiintyy näkyvästi muualta kuin pohjoisvirosta periytyviä aineksia. Vi-ronnoksen toimitti painosta kieliopin tekijänäkin ansioitunut Anton Thor Helle. »Raamatun kieli ja Hellen kielioppi tuli-vat esikuvaksi ja ohjenuoraksi seuraavan ajanjakson kirjallisuuden kielelle», toteaa Kask.

Kirjakielen varhaisvaiheita käsittele-vässä jaksossa Kask sivuuttaa eteläviro-laisen, lähinnä Tarton seudun murteen pohjalta versoneen kirjakielen, jolla kui-tenkin oli merkittävä osa 1600- ja 1700-luvun kirjallisuudessa. Ilmestyi hän tar-tonmurteinen Uusi testamentti, Wastne Testament, jo 1686 eli noin kolmekym-mentä vuotta aikaisemmin kuin tallin-nanmurteinen Uus Testament, joka tuli painosta 1715. Raamattu kokonaan ei il-mestynyt eteläviroksi, joten pohjoisviro pääsi jälleen johtoasemaan. Tosin kirjalli-suutta julkaistiin jatkuvasti eteläviroa käyttäen.

Pohjoisviroa yhteiseksi kirjakieleksi ruvettiin voimakkaammin ajamaan vasta 1800-luvun puolella. Erityisen merkittä-vää osaa tällöin esitti J. H. Rosenplänte-rin perustama aikakauskirja Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache (1813—32). Aikakauskirja oli omistettu viron kielen tutkimiselle ja ke-hittämiselle. Rosenplänter kirjoittaa siinä v. 1814: »Valitettavasti on kirjakielen ke-hittämisen esteenä se, että virossa on teh-ty kirjakieleksi kaksi murretta. Murteet ovat väylät, jotka antavat yhteiselle kielel-le eloa, rikkautta ja voimaa. Mutta nyt on tukittu yksi väylä viron kieleen, sillä jul-kaistaan sekä tallinnan- että tartonkielisiä kirjoja sen sijaan, että julkaistaisiin vain vironkielisiä. – – Koska Tallinnan mur-retta puhutaan laajemmalla alueella, vain se voi jäädä kirjakieleksi, ja Tarton mur-teen on väistyttävä.»

Rosenplänterin aikakauskirjalla oli ni-mekkäitä virolaisia avustajia, mm. O. W. Masing. Hän oli kotoisin Lohusuusta Peipsin rannikolta ja oli perehtynyt viron kansankieleen paremmin kuin syntyperäl-tään saksalainen Rosenplänter. Oman murteentuntemuksensa perusteella Ma-sing tuli siihen tulokseen, että kirjakielen perustana pitäisi olla Järvamaan ja eteläi-sen Virumaan (maapuolen) murre. Ma-singin kirjoituksissa on aineksia myös hänen kotimurteestaan, joka kuuluu vi-ron itämurteisiin.

Pohjoisviron kannattajana edellisten tavoin esiintyi myös kieliopin tekijänäkin

tunnettu Ed. Ahrens. V. 1843 ilmestyneen kieliopin Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes pohjana oli Ahrensin kotiseudun Kuusalun murre. Tallinnasta kappaleen itään sijaitseva Kuusalu rajautuu viron koilliseen rantamurteeseen, joka on monessa kohdin lähempänä suomea kuin varsinainen pohjoisviro. Rannikkomurteesta Ahrens kotiutti viron kirjakieleen uuden sijamuodon, essiivin. Leksikaalisesti hän lähensi viroa suomeen käyttämällä julkaisuissaan kotimurteelleen ja suomelle yhteisiä sanoja. Tästä suomen kielen suosimisesta sai Ahrensin aikalainen, viron kielen tutkijana niin ikään ansioitunut Fr. Faehlmann aiheen kärkevään huomautukseen: »Ahrens püüab senise saksa särgi asemel eesti keelele soome särki selga ajada.»

Ahrensin suosittelemiin murremuotoihin suhtautuivat osittain vieroksuvasti J. W. Jannsen ja hänen tyttärensä Lydia Koidula. Jannsenit olivat kotoisin Vändrasta, Pärnumaalta. Heidän kotipaikastaan selittyvät niin isän kuin tyttärenkin kirjallisissa tuotteissa ilmenevät länsimurteille ominaiset piirteet. Useat näistä olivat kyllä saaneet jalansijaa jo aiemmassa kirjallisuudessa, joten niiden kohdalla oli lähinnä kysymys aseman vakiinnuttamisesta. Näytteinä mainittakoon v:n kato sellaisissa sanoissa kuin *sui* (< *suvi*) ja *tui* (< *tuvi*) sekä inessiivin ja prees. mon. 3. p:n vahva-asteisuus (*keikis, paikas, puuskas, selgas, muldas, andwad, tahtwad, teggewad, weddawad*).

Vaikka kilvoittelu kahden kirjakielen välillä päättyikin pohjoisviron voittoon 1800-luvun jälkipuoliskolla, ei eteläviro kuitenkaan joutunut täysin taka-alalle vaan sai nyt sen aseman, jota Rosenplänter oli vuosisadan alussa toivonut. Huomattava eteläviron edustaja kielenviljelyn alalla oli Jakob Hurt, joka Pöltsamaalla syntyneenä ja kasvaneena hyvin osasi Tarton seudun murretta. Hän oli perehtynyt myös suomen kieleen ja päättänyt siihen tulokseen, että etelävirolle ja suomelle yhteiset muodot ja sanat, jotka puuttuivat pohjoisvirosta, olivat vanhaa yhteistä perua. Suomeen nojautuen Hurt

puolsi viron imperf. mon. 3. p:ssa käytettäväksi *vad*-loppuisia muotoja kuten (*nad*) *läksivad, palusivad*. Muodot olivat kyllä suomen mukaisia mutta kielihistoriallisesti nuorempia kuin pohjoisvirolaiset *läksid, palusid*. Oikeaan Hurt osui, kun hän äännekannan vanhemmuuteen vedoten vaati käytettäväksi sellaisia etelämurteiden mukaisia pitkävokaalisia muotoja kuin *pää, pääl, päästma, hää, hääil*, joiden asemesta monissa murteissa ja raamatun kielessä oli *pea* tai *peä, peastma, hea* ja *heal*. Näiden käytössä kirjakieli oli epäyhtenäinen; toisissa sanoissa ja sanaryhmissä oli pitkä vokaali, toisissa diftongi. Vaikka Hurtin ehdotus hyväksyttiin, kaikki eivät olleet siihen tyytyväisiä. Niinpä Kreutzwald kirjoitti, että hän vain vastahakoisesti, »tuues ohvrit isamaa altarile», käyttää *ää*:tä, sillä kansankielessä on *ea*. Kahtalaisuus kirjoitustavassa jatkui aina vuoteen 1953, jolloin vihdoinkin päädyttiin nykyisiin muotoihin eli toisaalta *ää*:llisiin kuten *pääseda, päästata, pääsuke, rääkida, säär, sääsk, säästa*, toisaalta *ea*:llisiin kuten *hea, pea, peal, seadus, seal* — viimeksi mainittuhan ei tosin kuulu vanhoihin *ää*-sanoihin vaan on saanut pitkän vokaalin (*sääil*) analogisesti. Täyttä yhdenmukaisuutta ei siis saavutettu.

Pohjoisviroon perustuva kirjakieli oli vakiinnuttanut asemansa 1900-luvun alkuun mennessä, mutta vuosisadan alussa syntynyt kirjallinen virtaus Noor Eesti, johon lukeutuivat mm. G. Suits, J. Aavik ja V. Ridala, vaati kieleen uusina arvoina muotojen soinnukkuutta ja sanavarojen ilmeikkyyttä. Kielellisellä alalla ryhtyi näitä vaatimuksia ajamaan ns. kielen uudistus, jonka huomattavin edustaja oli J. Aavik. Kirjakielen ilmettä muuttavia aineksia saatiin osaksi etelävirolaiselta murrealueelta (Suits, Tuglas), osittain saarten murteista (Aavik, Grünthal-Ridala). Uuden suunnan vaikutuksesta alettiin suosia monikon *i*-vartaloisia muotoja (*ladvul, lehtil, rahvail, vanul päevil*) sekä pyrittiin välttämään *sid*-loppua mon. partitiivissa (*töid, metsi, kohti*) ja *sse*-loppuisia illatiiveja (*rappa, aik. rabasse, jökke*,

tuppa), muutamia kohtia mainitakseni.

Kirjan kolmannessa jaksossa Kask käsittelee viron kielen inessiivimuotoja, epäsuoraa esitystä (*kaudne kõneviis*), deverbaalista *is*-johdinta, *na*-liitettä ja S. H. Westringin virolais-saksalaista sanakirjaa *Lexicon Esthonio Germanicum*, joka valmistui 1700-luvun alkupuolella mutta levisi vain käsikirjoituksesta kopioituina jäljennöksinä.

Luku epäsuorasta esityksestä on suhteellisen laaja (s. 220—285). Viron kirjakielen nykyistä kantaa kuvastaa esim. virke *Naabri perenaine olevat linna sõitnud* (Naapurin emäntä kuuluu matkustaneen kaupunkiin). Suomalaisista tutkijoista ovat virolle ja liiville ominaista syntaktista käyttöä käsitelleet Martti Airila (Viron kielen *oratio obliqua*'sta, *Suomi V* 17, 1933) ja Osmo Ikola (Viron ja liivin *modus obliquuksen* historiaa, *Suomi* 106: 4, 1953). Kasken esityksestä on alkuosa julkaistu v. 1970 ilmestyneessä useiden tutkijoiden artikkeleita sisältävässä teoksessa *Toid eesti filoloogia alalt III* (s. 64—84). Kirjoituksensa lopussa Kask huomauttaa, että täydellisemmän käsityksen epäsuorasta esityksestä voisi saada, mikäli seurattaisiin sen käyttöä viron kirjakielen ja murteissa.

Runsaasti täydennystä Kasken artikkeleihin tuovat nyt kirjan luvut »Kaudne kõneviis eesti kirjakeeles» (s. 244—250) ja »Kaudse kõneviisi olevik eesti murdeis ja selle kasutamine» (251—285). Kirjoittaja on tässä voinut käyttää hyväkseen eräänlaista »kotikenttätietoa», sillä hänen käsillään on ollut kirjallisuuden ja murteisiin sisältyvä aineisto laajamittaisempana kuin ulkomaisilla tutkijoilla. Yhtenä osoituksena tästä on s. 253 julkaistu kartta-kuvio, jossa erilaisten muotojen käyttö viron murteissa on merkitty graafisin kuvioin. Merkit kattavat viron kielialueen aukottomasti. Piirroksesta ilmenee, että *oratio obliqua* voidaan ilmaista formaalisesti 9 eri tavalla, joihin 10:ntenä on lisättävä syntaktinen rakenne *peab* + 3. infinitiivi (esim. *vend peab haige olema = vend olevat haige*). Nykyiseen kirjakielen omaksuttu rakenne *vend olevat haige* on

tunnusomainen lähinnä viron eteläisille murteille. Esityksessään Kask valaisee muotojen käyttöä 1700-luvulta alkaen, jota kauemmaksi ei ajassa päästäkään, sekä niiden edustusta nykymurteissa. Samalla hän selvittää muotojen äänteellistä taustaa ja niiden kehittymistä puheena olevaan merkitystehtävään. Hyvin olennaisena tekijänä Kask pitää saksan konjunktiiivin vaikutusta epäsuoran esityksen käyttöön virossa ja sen naapurikielissä latviassa.

Arnold Kasken kirjan nimeksi on annettu *Eesti kirjakeel ja murded*. Kirjaan valitut tutkimukset vastaavat hyvin otsikkoa, etenkin kun lähdetään yksikkömuodosta »kirjakeel». Virossahan oli itse asiassa pitkään kaksi kirjakieltä, pohjois- ja etelävirolainen. Kasken teoksessa katsotaan kirjakielleksi kuitenkin vain edellinen. Tekijän kanta käy ilmi suoranaisesti itse tekstistä ja välillisesti s. 146 olevasta tarkasteesta, johon on kuvattu kirjakielen pohjana olevien paikallismurteiden alue. Esityksessään Kask tarkastelee pitkin matkaa, ovatko kirjavirossa esiintyvät tai siihen eri aikoina ehdotetut ainekset pohjoisessa keskimurteessa tavattavia vai eivät. Suotavaa silti olisi ollut, että alkukauden kireä kilpailija, eteläviron murteisiin perustuva kirjakieli, olisi samassa yhteydessä otettu tarkasteltavaksi ja selvitetty, miten se rakenteellisesti ja keskeisissä kohdin myös sanastollisesti erosi samanaikaisesta pohjoisvirolaisesta kirjakiellestä. Onhan Tarton murteella julkaistua kirjallisuutta, enimmäkseen tosin käännöksiä, suhteellisen runsaasti 1600- ja 1700-luvulta, joten aineistoa on riittävästi luotettavan tutkimuksen pohjaksi.

Kun Kasken teoksen artikkelit ovat useilta kielitieteen aloilta, on ymmärrettävää, että kirjaa vaivaa eräänlainen epäyhtenäisyys. Eri aikoina julkaistujen tutkimusten kokoaminen yhteen on kuitenkin kiitosta ansaitseva teko, sillä monet niistä ovat ilmestyneet pieninä painoksina ja niitä on nyt jo vaikea saada.

VEIKKO RUOPPILA